

Հրատարակի ամսոյն Տիւն Լ22ին :
Ստորագրութեան պէշն է լին-
վերցոսիրաց Գորտեհեակը : նիխ

Տարեկան գին Կանխիկ շրջ 100
Դոսրսերէն Բաժանորդ եղողնե-
րը Ժողովոյ ծախքը վճարելու են :

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀՆԴԵՏԵՍԵՆՕՐԵԱՅ

8

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

Ա. ՏԱՐԻ 1861

ԹԻՒ 9

ԼԵՁՈՒ

ԵՒ

ԱՌԱՆՁԻՆՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵՁՈՒՆ

Տես Թիւ. 6

Քերականական ճշգրտութեան մասին Եզ-
նիկէն ետքն ու գրեթէ անոր հաւասար՝
Հին և Նոր Ստակարանաց գիրքերուն խիստ
մեծ մասին, Ոսկեբերանի և ուրիշ յունա-
րէն բնագիրներէ թարգմանուած գործ-
քերուն լեզուն է : Ընդհանուր քերական
արհեստին հակառակ աւելագրութեան
(Բլեհադ) , լուծման կանոնի չեկող
անարուեստ շարագասութեան (սէնգաս),
վերջապէս Արեւելեան հարուստ բայց ան-
պէտ ու աւելորդ բառազարդ կրկնու-
թեան մոլութիւնն աս մատենագրութեան
քանի մը գործքերուն մէջ կը տեսնուին :
Ոսկեղէն մատենագրութեան մի միայն
թերութիւնն աս է : Աս թերութիւնը թէ-
պէտ ինքնին քերականական արուեստին
ու լեզուին նախնական նպատակին ալ նա-
յելով թերութիւն մըն է , բայց մեզի հա-
մար բախտաւոր դէպք մըն է , քանզի այժ-
մու ստացած բառերնուս մէկ մեծ մասն
աս կրկնութեանը պարտական ենք :

Առաջին մատենագրութեան անմիջա-
պէս յաջորդող մատենագրութիւնը լեզ-
ուին մէջ նոր ու դիտմամբ գործուած յե-
ղափոխութեան մը ծնունդ է : Երկրորդ
մատենագրութեան հեղինակներն Հայկա-
կան յստակ լեզուն ոչ միայն շարագա-
սութեան մասին , այլ և բառերուն մեքե-
նական կազմութեամբը միանգամայն Հել-
լենացունցին : Աս Հելլենագործութեան

բնութիւնն հասկնալու համար , Դաւիթ
անյաղթին գործքերն աչքէ անցունելը
բաւական է : Հոս Դաւիթ անյաղթ յան-
ուանէ յառաջ բերելնուս պատճառն ան-
չէ թէ ատ յեղափոխութեան հեղինակ
կամ պարագլուխ ան եղած է , (քանզի ատ
բանը ոչ թէ քանի մ'անհատի , այլ բա-
ւական մեծ խումբ մը գրագէտ մարդոց
համախոհութեամբը կատարուած կ'երե-
ւի ,) այլ քանզի Հելլենականութիւնն ա-
նոր գրուածներուն մէջ ամէնէն կոշտ կեր-
պով կը տեսնուի : Բազմադարեան ազգա-
յին հանճարով անանկ սքանչելի կազմը-
ւած Հայեցի յստակ լեզուն Սահակեան հա-
ւատարմութեամբ զարգացնելու տեղ ,
զարմանալի խորթութեամբ ան բարբա-
րոս ձեւին փոխողները չենք կրնար առանց
մեղադրութեան թողուլ : Դաւիթ ան-
յաղթ և համախոհները մեզի ուրիշ կող-
մանէ որչափ սիրելի ալ են , տակաւին ըս-
տիպուած ենք ըսելու թէ անոնք , Հայ լե-
զուին գրագիտութեանը մեծ վնաս քրած-
են : Փոխանակ Հայեցի բառերու ու բա-
ցատրութիւններու նորանոր հարստու-
թիւններ մեզի աւանդելու զոր չենք կրը-
նար հաւատալ թէ ընել չէին կրնար , ա-
նոնք ոչ միայն ինքնահնար գիւտ մը թո-
ղուցին , այլ և հին լեզուին յստակ աղբիւ-
րէն այնպէս պղտորեցին որ ալ յստակիւն
անհնարին եղաւ : Դերեւս պիտի ըսուի թէ
փիլիսոփայելու կամ դպրոցաբանելու հար-
կըն անոնք աս յեղափոխութիւնն ընելու
ստիպեց : Բայց բնիկ Հայեցի լեզուով ձեռ-
նարկող , առարկող ու տրամաբանող Եզնիկ
բաւական կը ցուցնէ թէ նախնի լեզուն
փիլիսոփայական գաղափարներ ձեւական

կամ Դպրոցական ոճով բացատրելու ա-
նընդունակ չէր: Կը խոստովանէինք թէ
Նորաբանութիւնը (նէօլոթի), այսինքն
նոր բառեր մուծանելը լեզուի մը մէջ շատ
անգամ անհրաժեշտ հարկ մըն է: Բայց որ
և իցէ տեսակ Նորագորութիւն (նէօլոթի-
ֆիլի), մանաւանդ երբոր անանկ խեղ-
կատակ ու անհեթեթ կերպով է, երբեք
ու բնաւ տեղ մ'արդարացած չէ: Բայց
ազգային ճաշակը որ, թէպէտ կը հնանայ
ու կը ծերանայ, բայց երբեք իր ոգւոյն ու
բնաւորութեանը դէմ անհանձար նորա-
ձեութիւն մը չընդունիր, աս չեղեանակա-
նութիւնն ամբողջ ու լիովին չգրկեց, այլ
միայն իրեն պէտք եղած նիւթն անկէ-
քաղելով, մնացածն իբրեւ այլասեռ տարր
մը իր կիրառութեանը սահմանէն դուրս
քշեց, և որչափ աւելի ազգային լեզուն
մաքրուեցաւ, այնչափ աւելի շեղենաբա-
նութիւնը Հայ գրադէտներուն համա-
կրութիւնը կորսնցուց: Այնպէս զարեւոյն
մէջ, Սիւնեաց դպրոցէն ետքը, Հայերէն
մատենագրութիւնը թէպէտ Սահակեան
լեզուին կոկ ու ողորկ վսեմութենէ զուրկ,
բայց տակաւին, մանաւանդ միջին մեկ-
նիչներուն (Սարգիս, Իգնատիոս) խմբա-
րութիւններուն մէջ, Հայեցի պարզու-
թեան մը հետեւելով յառաջ գնաց: Լօթն-
ևտաններորդ դարուն վերջերը, մինչև
Միխիթարեանց ձեռքով եղած Հայերէն
լեզուին վերանորոգութիւնը՝ Հայերէն
լեզուն միջինդարեան ստորին Լատինակա-
նութեան հետեւելով, նոր խանգարման մը
հասաւ: Բայց ինչպէս ըսինք, ազգային
ճաշակը որ խորթ բան մը երբեք չընդու-
նիր, աս անգամ Միխիթարեանց ձեռքով
նորոգուելով, վերջին տարիներս Հայերէնի
գիտութիւնը Ոսկեդարեան լեզուն գաղա-
փարելու չափ յառաջադիմութիւն մ'ըրաւ:

Նորերուն լեզուն՝ որուն վրայ յետոյ և
ուրիշ տեղ խօսելու առիթ պիտի ունե-
նանք՝ արդի Եւրոպական լեզուաց գրա-
գիտութեան ազդեցութեանը տակ, մեր
նախնեաց լեզուին խառն նմանողութիւն
մըն է: սակայն սա ալ ճշմարիտ է թէ մեծ
յառաջադիմութեան հասած է: Նորերը
սա յաջողութիւնն ալ ունեցան որ Հայե-
րէն լեզուին պատմութիւնը գտան, որուն

մենք ուրուագիծը վերը տուինք: Մինչև
նոր առնչներս մեր նախնեաց լեզուին ա-
նանկ ներքին արժէք մը արուած էր, որ
ինք կամ տասը դարերու ընթացքին մէջ՝
լեզուին մէջ օտար խառնուրդի, կամ յե-
ղափոխութեան ու անկման մը գաղափարը
որոշակի ճանչցուած չէր: Նոր գիտողու-
թիւններն անժխտելի կերպով ցուցուցին
թէ հին Հայերէն լեզուն մեծ յեղափո-
խութիւն մը կրած է, որուն անմիջական
հետեւութիւնը սա եղած է որ Հայերէնն իր
որոշ բնաւորութիւնը կորսնցընելով, այ-
նուհետև յեղեղուկ կերպով մը շարունակ
քիչ շատ ինկած վիճակի մը մէջ յառաջ
գացած է: Լեզուին պատմութիւնը ոչ թէ
աս պարագան լոկ կը պատմէ, այլ անանկ
որոշ նշաններ կ'ընծայեցընէ, որոնցմով ոչ
միայն հին անապական լեզուին բնութիւ-
նըն ու յատկութիւնները կը ճանչցուին,
անանկ որ անիկա աս կերպով իր յաջորդ-
ժամանակներէն կը զանազանուի: այլ և
յաջորդ ժամանակին մէջ ալ լեզուին ա-
մէն զգալի գոյները բաւական յստակ ու
պայծառ կ'երևին: Աս բաներով լեզուին
պատմութիւնը մեր ձեռքը՝ թէ հայկա-
բանութեան և թէ պատմութեան հա-
մար՝ քննադատութեան (քրիթիքայի) գոր-
ծիք մը կ'ըլլայ: Աստի մենք հիմա լեզուին
պատմութեանը մեզի ուած օգնու-
թեամբը, մանաւանդ թէ անոր կանոնե-
րովը կարող ենք հին մատեաններ ու գը-
րութիւններ իրենց բուն ժամանակներուն
սահմանին մէջ դնել: և ասանկով մեր պատ-
մութիւնը մեծամեծ շփոթութիւններէ
ազատելով նոր լոյս կ'առնէ: Այլ երջապս-
լեզուին պատմութեանը շնորհիւ մենք
յետին աւանդութիւններու՝ անոնց իրօք
ունեցածէն աւելի հին հեղինակութիւն
տալով, ալ տղու պէս չենք խաբուիր, ու
տգէտներու սխալներն ու խաբեբաներու
սուտերը տխմարաբար չենք կլկեր ու նըս-
տիր:

Կը ցաւինք որ լեզուին պատմութեան
գիւտը պէտք եղածին չափ չճանչցուե-
ցաւ: քիչ մը անձնասիրութիւն բանին
դէմ ելլելով, գիւտը՝ շնորհակալու-

* Աս գիւտին գլխաւոր և գրեթէ բացարձակ ար-
գելները Ալեքսանդր Միխիթարեանցն է, որոնք նաև լեզուին

ընեն ու երկու արդի աշխարհաբարները, գործածելուն անտեղուծիւնը գրեթէ ընդհանուր ճանչցուած է. և ամենուրեք մեջ սա գաղափարը կայ թէ աս անտեղուծիւնը ժամանակին ու ազգին ներկայ վիճակին պարագաներէն պատճառած ըլլալով, առժամանակեայ հարկ մըն է, որն որ դիպող ժամանակին վերնալով, արդի ընդհանուր Հայ գրագիտութեան համար լեզուի միօրինակութիւնը մոռա պիտի գտնէ: Աս տեսութիւնը ճշմարիտ է: Բայց լուծուելու ամենէն դժուարին խնդիրը սա է թէ անանկ միօրինակութեան մը դալու համար՝ մի թէ պատրաստութիւն կամ ջանք մը մենէ չպահանջուիր. և լեզուի միութիւն մը ինչպէս կրնայ յառաջ գալ: Աս կետին նկատմամբ գաղափարները քիչ շատ տարբեր են. և աւելի շիտակն ըսենք, աս բանիս վրայ տակաւին որոշ գաղափար մը չունինք. որոշ գաղափար չունենալնու համար ալ՝ մեր կողմանէ բնաւ պատրաստութիւն և ջանք չկայ: Արդի ընդհանուր Հայ գրագիտութեան մէջ, ինչպէս ըսինք, մեր իրեք կերպ Հայերէն գործածելուն անտեղուծեանը վրայ՝ սա անպատեհութիւնն ալ կայ որ իրեք լեզուներն ալ, անոնց մէջ հարկաւոր եղած բարեկարգութիւններն ընելու անհոգ, լքեալ վիճակի մը մէջ յառաջ կը տանինք. և աս բանը մեր մտաւոր յառաջադիմութեանը մեծամեծ արգելքներուն մէկն է: Աս խօսքերնիս թերեւս ոմանց ծանր երևի. ուստի ասիկա բացատրելը մեր յաջորդ յօդուածին գործը պիտի ըլլայ:

Հետեւեալ նամակը ուսուցիչական և արդի ազգասէրէն մը հրատարակել խնդրուած է:

Մեծարգոյ խմբագիր Սերոյ

Յայտնի է ձեզ որ ժամանակէ մը ՚ի վեր Մասիս և Մեծնոսի մէջ թղթակցութիւններ կը շարունակուին Զմիւռնիոյ Ս. Մեսրոպեան վարժարանին այժմեան անկարգ կացութեանը վրայօք: Աս խնդիրը ՚ի հարկէ այնքան հետադրուութեան գրգիռ տուած է մերազնեայցս որքան որ նոյն վարժարանը՝ նախկին յառաջադիմութեանը և արդիւնաւորութեանը պատճառաւ՝ համարում ստացած էր անոնց առջև, և ազգային իրաւամբ անկալութիւններ ունէին այնպիսի հաստատ հասոյթներու տէր գպրոցէ մը որ ազգին մէկ նշանաւոր մասին ըրած ճառայութեանցը

նկատմամբ միշտ պանծալի էր և նախանձիւ: Անտարակոյս վերոյիշեալ թղթակցութիւնները տխուր տպաւորութիւն մը ձգած պիտի լինին մանաւանդ Պօլսոյ հասարակութեան վրայ, և անոր յոյսերը և համարումը պարագի հանած, ըստ որում մինչդեռ այլ և այլ հայաբնակ երկիրներու մէջ դրաւորացական յառաջադիմութիւնը կը զարգանայ՝ անհատական պիտի թուի որ Զմիւռնիոյ քաղքին նման ազատ երկրի մէջ, ուր ազատամտութեան հետ լուսաւորութեան զարգացումը համեմատաբար կը դիւրանար, սոյն յառաջադիմութիւնը յետաքաքց ընթացք մի առած և Զմիւռնիոյ հայ ժողովրդեան ուսումնասիրութեան մասին վայելած հինօրեայ համբաւը տկարացած լինի: Այլ ցաւիմ որ չեմ կարող սուտ հանել սոյն անկարգութիւնները, որոնց հիմնական պատճառները թէպէտ և Մասիս լրագրոյն Ֆմէջի Զմիւռնիոյ նամակագրէն մանր նկարագրուած են. սակայն մի քանի կարեւոր կէտեր զանց առնուած, և իմ անունս այս առթիւ երկուստեք քաջքշուած տեսնելով հարկ կը համարիմ ձեր ազգագուտ հանդէսին միջոցաւ նոյն կէտերը մէկնելու պարագաները Ս. Մեսրոպեան վարժարանին մէջ երկամեայ վարած տեսչութիւնս և անոր ներքին և արտաքին իրաց նկատմամբ ստացած փորը ՚ի շատէ տեղեկութիւնս բաւական իրաւունք կուտան ինձ կարծեմ այս խնդրոյ վրայ խօսելու: Ուստի առանց հեռու գնալու իմ տեսչութեանս ժամանակ անոր կատարեալ բարեկարգութեան դեմ հանդիպած արգելքներս, սոյն արգելքները յառուցանող արտաքին ազդեցութիւնները նկարագրելը կերպով մը ՚ի վաղուց մինչև այս ժամ անոր անկարգութեան պատճառներուն ամբողջ պատմութիւնը ընել է: Արդոյ Մ. Ս. տեսչին վարժարանէն քաշուելուն վրայ զիս Ազգային իշխանք՝ անոր վարած պաշտօնին մէջ կարգեցին: Վարժարանը իւր ուսմանց յառաջադիմ ընթացքին նկատմամբ և դասաւանդաց բաժանման մէջ թէ և կարգաւորեալ գոյս սակայն հիմնական կանոնադրութիւն մը կը պահէր կատարեալ բարեկարգութեան մէջ մտնելու: Այս մտօք նախորդ տեսչութեան կանոնադրութիւն մը յօրինելով տպէլ տուած էր, սակայն այն ատենուան համար անգործարդիլ համարուած լինելուն չէր ընդունուած: Իմ առաջին նպատակն եղաւ ժամանակին հոգաբարձուաց ուղարկութիւնը կանոնադրութեան մը անհրաժեշտ հարկաւորութեանը վրայ դարձնել: Այս առաջարկութեանս կարեւորութիւնը զգալ ձեռնընելով ժամանակ որոշեցին անոր վրայ խորհելու. օրեր ամիսներ կանցնէին առանց իրենց խոստմանցը սկզբնաւորութիւն ընելու, վասն զի անհոգութիւնը կամ ներքին դիմաւորեալ իրենց առեւտրական գործոց շատութեան համար վարժարանին թէ ներքին և թէ արտաքին իրաց վրայ միշտ բացարձակ իշխանութիւն մը վաբելու անկանոն փափաքով, որն է չգիտեմ, անոնց կողմէն կը տեսնուէր. բայց վերջապէս հասկըցայ որ հոգաբարձութիւնը իրենց առջև ուրիշ բան չէր բայց թէ անդադար հրամայելու, դասատուները աշակերտաց առջև յանիրաւի սաստելու պարտաւոր տալոյց պէտք եղած զգաստական պատիժներու անօրէնութիւնը զանց առնելու և իրենց կամայց համեմատ դպրոցին կարգը խանգարելու պաշտօն մը: Սակայն սա չմոռնամ ըսելու որ հոգաբարձուք դասատուաց ամսականը տալէն զատ երբեմն նոր կարգադրութիւններ ալ ընելու կէլէին դպրոցը գալով. զոր օրինակ, աշակերտ մը թէ ծուռ բռնած էր տետրակը կամ գրուելը շտկել, սրահին մէջ վեր ու վար քալելով՝ շնչին բաներու համար կանչուտուել՝ դռնապանին վերաբերեալ գործը տեսչին հարցնել, տեսչինը և վարժապետացը դռնապանին աչքով լուսեւել և քննել, չեբկնցը-

*Այս անունը կուտան Զմիւռնիոյ ազգային գործոց տեսչութեանը, որոնց ընտրութիւնը խելով ազգու և հարուստ անձանց մէջ գաղտնի և ըստ հաճոյս կատարուելէն ետեւ, հասարակութեան կը ծանուցուի եկեղեցիին մէջ: Զմիւռնիոյ դաւրնաւոր չկայ այլ ինչնչաբի:

զոր Վանայ սիրտը կոչել չենք դանդաղեր :

Սեր ճանապարհորդները սիրով և ու ուրախութեամբ ողջունեցին Վանը . մանաւանդ որ Բաղեշէն ետքը Եւրոպացի հիւրի մը վայելուչ հանգիստ ընելու տեղ մը գտած չըլլալով, խիստ յոգնած ու տաժանած էին : Այնչափ գեղեցիկ քաղաք մը տեսնելու յոյսը, քանզի Տաճկաստանի գաւառներուն խիստ անուանի մայրաքաղաքներուն անգամ դիրքը, մաքրութիւնը, շէնքն ու վիճակը դիտէին, որչափ հնութիւններ տեսնելու ու գտնելու փափաքն անոնց մտքին չենք գիտեր ինչ համարում մը ազդած էր : Բայց և այնպէս՝ ոչ միայն քարաբլուրն իր ահեղ դիրքովն ու վրայի բազմադարեան հին ամրոցն, ինչպէս կ'ըսէ Շուլց, անոնց պատկառանք մ'ազդեց — քանզի որպէս թէ ալեւոր ծերունի մը՝ որ դարեր իր սպիտակ գագաթան վրայ կը կրէր՝ անսածի պէս, յարգանք ան բոլորն վրայի ամբողջ շէնքը հազիւ մարդու նայուածքը զօրելու չափ մթին ու պղտոր հեռաւորութեան մէջ կը դիտէին —, այլ և քաղաքն իսկ՝ շրջակայ այգեստաններուն գեղեցկութեանն համար՝ կարծածնուն պէս տխուր երեւոյթ մը չմտուցանելէ զատ, բնութիւնն ամէն տեղ արհեստով զարդարուած տեսնելու վարժ ան Եւրոպական աչքերուն ամբողջ պարտեզի մը սքանչելի տեսարանը կ'ընծայեցըներ : Գեթ Շուլց, ան զուարթ ու հանդարտ Գերմանացին, մազ մնաց որ Գերմանական երկիրներէն ամէնէն սքանչելին Ռենուսի գինաւէտ գաւառը, կամ դարնան վերջին ամիսներուն մէջ Չվիցերայի բազմալիճ երկիրն արեւելեան յստակ երկնից տակ մոգական ձեռքով մը փոխադրուած կարծէր :

Այսպէս մտքերնին ու աչուքնին Վանով ու շրջականերովն զբաղած՝ մեր ճանապարհորդները քաղաքը մտան : Երգարեւ քաղաքին ներսը դուրսի շքեղութեանը հարիւրին մէկն անգամ չունէր : Շուլց Վանայ մէջ տասը կամ տասնվերկու հազար երգ (տուն) կը հաշուէ . Պրանթ եօթն հազար հազիւ կը հանէ, ու հինգ հազար երգը Մահմետական, երկու հազարը Հայ է կ'ըսէ . և կարծեօք ընդ ամէնը 35,000 բնակիչ

կը գնէ : Շուլցին պատմութեանը նայելով՝ Վան կից ծովուն եղերքը չէ, այլ երեք քաւորդի չափ հեռուն՝ մեծ ու տափարակ դաշտի մը վրայ է, Երեւելքէն, Հարաւէն ու Հիւսիսէն քանի մը կարգ լեռներով պատած՝ որոնք սեպ ու միակերպ կրաքարի լեռանակոյտներ են : Բայց յորդառուններով ոռոգուած բազմաթիւ պողոյ պարտեզներով, այգիներով ու ընդարձակ սեխիարտերով ան խրոխտ և սեգ լեռներուն նայողներու մտքին ըրած անհաճոյ ազդեցութիւնը կը մեղմենայ . անանկ որ աղքատ սգաւոր քաղաքին ու ցամաք լեռներուն մէջ տեղը Վանայ գեղերն անոր շրջակայքը զուարթ ու կայտաւ ըրած են : Այն իր աս դրախտներուն հովասուն ամարանոցներովը կը պարծի, որոնք գրեթէ երկու ժամու ճամբայ որպէս թէ անոր մարած փառքը մոռցընելու ու աւերակները ծածկելու համար՝ ան այրի ու ամայի երկրին վրայ մխիթարութեան քող մը ձգած են : Բայց ինչ աւելի գեղեցիկ ու զուարթ պիտի ըլլար Վան եթէ հարստահարութենէ ընկճեալ, ու հարկահանութեան բռնութենէ ստեպ պանդխտելու բռնանադատուած Հայ հողագործը, փոխանակ դաղմելով Պօլսոյ շուշլ հարուստներուն դռները մաշեցընելու, ուժեղ զակրնելովն ու տոկուն կնկտովն ազատ ու շարունակ հայրենի հողը մշակելու կարող ըլլար : Այնայ աս գեղեցիկ բայց անպատասպար մասն Այգեստան կը կոչուի, ու զատ է բուն քաղաքէն որն որ երեք կողմերէն ժայռաւոր ու աշտարակներու կրթնած կրկին պարսպով ամրացած, ու լայն և խոր խրամով պաշարուած է : Ինակիչներն ամառներն Այգեստանները կ'երթան . գլխաւոր ճամբաներուն վրայ տուներ կամ բնակարաններ շինուած են . պարտեզները պատրաստապէս հողէ ցանկերը դէպ ի ներս տեսութիւնը կ'արգիլեն : Այտակներն ու առուններ՝ ափունքներնուն վրայ հովանաւոր ուռենիներով այգեստանայն մշերէն կ'անցնին, անանկ որ բոլոր Այգեստանոցը մեծ ու պերճ գեղի մը նմանութիւնն ունի : Գեղեցիկ սօսիներ տերեւներուն լուսաթոյր սպիտակութեամբը պողոյ պարտեզներուն խիտ և աղօտ հովանայն հետ որպէս թէ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

Աշխարհ մի կայ սիրուն
Մեռն վասպուրական,
Եւ մեր պատմութեանն է
Մի վեհմ տեսարան:

Քանի՛ պերճ յիշատակք,
Ո՛րչափ ահեղ դէպքեր,
Հոն ձեր առջև կ'երևնն,
Աշխոյժ պատանիներ:

Հայ ազգին գոյութեան
Սուրբին մայր է նա,
Հոն դիմեաց գաղթական
Որեւոր քաջին Հայկայ:

Հոն Բագ, Մանաւազ, Խոռ-
Փառսի, Յոլակն, Արայք,
Զիւրն հոն թողուց զաշխուն
Եւ Հայրն ամենուս Հայկ:

Տես ի՞նչ բան կ'որոնէ
Հոն խուզարկուն օտար,
Տող մի արձանագիր,
Ծաղիկ, մետաղ կամ քար:

Ո՛չ բան զայն ունի լաւ
Աշխարհն այն յիւրն'ի մէջ
Զոր զանայ բերել Սերս
Յանձնու թերթերուն էջ:

Ո՛չ, թէ կարէր պատմել
Այն կապոյտն Աւագան,
Վան, Համիրամակերտ,
Եւ մեծն Հայոց Ոստան:

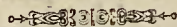
Այն պայծառ երկնից տակ
Թէ ի՞նչ անգր են անցեր,
Ո՛րչափ կան ծածկեալ անդ
Բազմադարեան դանձեր:

Բարձր հնութեան կոթողք
Եւ գրաւոր և անգիր,
Մեհեանք, տաճարք, վանքեր
Մատեան է այն երկիր:

Ազատն Յաղամակերտ,
Եւ Գողթն՝ Հայոց Պառնաս
Եւ բերրին Աւարայր,
Եւ բարեբախտն Արտաշ:

Ո՛չ, դուք ամէն, և դուք
Վարազ, Գանձակ, Նարեկ
Փառաց, կրօնից շիրմեր,
Ալ մեզ բարեաւ մնացէք:

Միջերկրական ափունք
Կը հրաւիրեն ահա,
Օշին, Լամբրոն, Սիւ մեծ,
Տաւրոսն . . . հերիք Մուսա:

ՏՐԱՄԱԲԱՆԵՆՔ ԱՌԱՆՅ ՎԻՃԵԼՈՒ

Այս օրերս Ազգին մէջ յուզուած խնդիր մը կը ստիպէ մեզ որ մեր մտադրութիւնը վանին զուարթ նկարագրէն՝ անոր վերաբերութիւն ունեցող տխուր խնդրոյն դարձունենք: Մենք գիտենք և արդէն խոստովանած ենք թէ ազգային խնդիրներ ազգային թերթերու համար մեծ զգուշութեան կէտեր են, մանաւանդ աս յուզուած խնդիրը որ խիստ փափուք կողմեր ունի: Բայց ազգային բաներու մէջ անտարբերութիւնն ալ բիծ մըն է որ ազգային թերթի մը բաւական արատ կը բերէ. մանաւանդ որ, ազգին պատուոյն համար կ'ըսենք, Հայոց Սահմանադրութեան դարուն մէջ Հայոց Ճշմարտութիւն խօսելու համար վարանելը՝ Ժամանակագրական մեծ սխալ մ'իյնէ և քանզի ազգը յիսուն կամ հարիւր տարի ետ մնացած ենթադրել է: Բայց ո՛չ, Հայերն այսօր Ճշմարտութիւն կ'ուզեն լսել, անիկա որու բերնէն կ'ուզէ ելլէ: Աս համոզմամբ և առանց կողմնակցութեան ոգւոյ մը որուն դէմ պիտի ճգնինք միշտ որ երբեք մեր

խոստովանելու մեղքերուն կարգը չգտնուի, ըսենք պարզապէս ինչ և որչափ որ խնդիրը խնքին կը թերագրէ:

Յուզուած խնդիրն, ինչպէս յայտնի է, վանայ Պօղոս վարդապետին վրայով է, և յանկարծ կրօնական ժողովքին ու Մեղուին մէջ տեղը սաստիկ վէճի մը փոխուեցաւ: Պարագաններն ամէնուն ծանօթ ըլլալուն համար պատմել աւելորդ է: Բայց վէճին բնութեանը գալով կ'ըսենք թէ ասիկա գրեթէ պարզապէս իրաւանց վէճ մըն է, ասոր համար մեր նպատակը պարզ խորհրդածութենէ մը ետքը զոր ուղիղ բանն ալ բմբռնել կարող է՝ լոկ ցուցնել է թէ, երկու կողման գործողութիւններն ու պահանջմունքն իրաւանց որ տրամադրութիւններուն համաձայն կամ հակառակ կ'երևնն: Աս նպատակով կանոնական ու Բաղաքային օրինագիրքէն ծանօթութեան ձեով յիշեալ վէճին գլխաւոր կէտերուն ակնարկութիւն ընող քանի մը յօդուածներու կոչումն իրենց տեղերուն նշանակութեամբ կը դնենք: Ուր օրէնքը կը խօսի, կիրքերը կը լսեն: Սահմանադրական դարու մէջ, Ազատութեան ու Լուսաւորութեան իննետասնենորդ դարուն մէջ իրաւանց ձայնը լսուելու է: Իրաւունքն անբռնաբարելի է. և իրաւանց ու արդարութեան համար եղած ամէն զոհ՝ անգին արժէք ունի, և անով է որ ճշմարտասիրութիւնն իր անժխտելի ապացոյցը կուտայ: Արդ կ'ըսենք. Ենթադրելով թէ Պօղոս վարդապետին վրայով եղած ամբաստանութիւններն ապացուցուած են, Մեղուն կրնայ իրաւունք ունեցած ըլլալ ըսելու թէ կրօնական ժողովքն իր վճիռը յապաղելով դատաւորական պարտուց զանցառութիւն մ'ըրած է: Կրնայ ըլլալ նաեւ որ կրօնական ժողովքը Պօղոս վարդապետին կողմնակցութիւն ըրած ըլլայ. անոր փախչելիքն առաջուց գիտցած, անոր օգնական, կամակից և խորհրդատու անգամ եղած կրնայ ըլլալ: Բայց ասոնք, գեթ մեզի համար, ենթադրութիւն են, և խիստ քիչ հաւանական ըստ որում բազմաթիւ անձինքներէ բաղկացած ժողովքի մը ատանկ դաւակցուէ մը համար միաբան հաւանութիւն միացած ըլլալը

լուծեանը ստուգութեանը, երդուեալ աղանատես վկաներու հաստատութեանն ու ամբաստանելոյն ազատ խոստովանութեանը վրայ կը կայանայ, կրնայ ամբաստանեալ մը ՚ի պաշտօնէ յանցաւոր վճռել, ու օրէնքին տրամադրութիւնն անոր վրայ կատարել:

Մինչև հիմա ըսածնիս ճշմարիտ են, բայց ենթադրութեանց վրայ հիմնուած են, հիմա եղելութեան դանք: Նախ՝ Կրօնական ժողովքը դատաւորական իշխանութիւն մըն է. անոր ամբաստանեալ մը կը ներկայացուի. անիկա դատել ու անոր վրայով վճիռ տալ իր պարտաւորութիւնն է: Սա ալ պէտք է գիտնալ թէ Կրօնական ժողովքը ամբաստանելոյն վրայ մինակ եկեղեցական իրաւասութիւն ունի, և անոր համար է մինակ որ անոր ձեռնհասութեանը դիմել հարկ կ'ըլլայ: Բայց Պօղոս վարդապետն իբրև քաղաքային պատժական յանցանքներով ամբաստանուած մը՝ ուրիշ ձեռնհաս ատենի մը դատաքննութեան ալ կ'իյնայ, այն է քաղաքային իշխանութիւնը: Արդարութիւնն ու դրական օրինաց տրամադրութիւնը կը վճռեն՝ որ եթէ Եկեղեցական իրաւասութիւնն ամբաստանեալը՝ ըստ որում եկեղեցական դատելու պարտաւորութիւնը չկատարէ, և դիպուածը մոռացութեան մէջ ձգել ուզէ, իր իրաւասութիւնը կը տկարացնէ, և ամբաստանեալն անընդմիջապէս քաղաքային իրաւասութեան տակ կ'իյնայ: Բանզի յանցաւոր եկեղեցական մը անոր համար եկեղեցական իշխանութեան նախապէս կը յանձնուի, որ անոր վրայէն եկեղեցական նկարագիրը վերցնէ: Ասիկա եկեղեցական արժանապատուութեան յար-

գական զիջում մըն է:

Երկրորդ՝ Մեղուն յայտարարութեանը վրայ՝ որով զՊօղոս վարդապետը կրօնական ժողովքին վճռէն անկախ՝ կարգադուրկ հրատարակած է, հետեւեալ զանազանութիւնը գիտել հարկ կ'ըլլայ: Եկեղեցական պատիժը կրկին է յերաւանց եւ ՚ի Ժադոյծ: Առջինը ժողովքներու վճիռներով ու կանոնական իրաւանց մէջ որոշուած է. սա պատժոյն տակ յանցաւոր մը՝ առանց հետքնակութեան հրատարակութեանը՝ յանցանքը գործելովը կ'իյնայ: Երկրորդը՝ արտաքին ձեով կատարուած պատիժն է, որուն համար ձեռնհաս իշխանութեան հրատարակութիւնը կը պահանջուի: Եթէ՝ Առանց կրօնական ժողովքին վճռոյն Պօղոս վարդապետը կարգէն լուծուած է ըսելով, Մեղուն յիշառն պատիժը կը հասկնայ, կրօնական ժողովքին իրաւասութեան դէմ չգար: Բայց եթէ Մեղուն ըսել կ'ուզէր թէ որ և իցէ հայ մը՝ անհատ կամ ժողովուրդ կրօնական ժողովքէն դուրս՝ Պօղոս վարդապետը ձեռնհաս իշխանութեան տիրոջսով կրնայ դատել ու դատապարտել, իրաւասութեան դէմ բռնաբարութիւն մ'ըրած կ'ըլլայ. և աւանդ յայտարարութեան մը դէմ կրօնական ժողովքը բողոքելու իրաւունք ունի:

Մենք կը փափաքինք և իրաւունքը կը պահանջէ որ Մեղուն իր յայտարարութեանը վրայ պէտք եղած կերպով բացատրութիւն տայ, ու իր դատը դարձեալ նոյն ձեռնհաս իշխանութեան առջին յառաջ տանի: Բանզի սա ալ ճշմարիտ է թէ Մեղուն իր յայտարարութեամբը, անոր բացատրութիւնը երկրորդ մտքով ալ ըլլայ, իր դատն յառաջ վարելու իրաւունքը կորսնցուցած չըլլար: Եթէ Մեղուն իր դատն արդար է, Մեղուն ազգային թերութեանը դիւցազն է. բայց ասիկա անոր միտքն ու խիղճը գիտէ: Եւ եթէ վերջապէս ձեռնհաս իշխանութիւնն իբր պար-

1. Ըստ Սահմանադրական օրենսց ընդհանուր ժողովքով, այն է՝ Օրէնսդիր իշխանութեան ձեռքով հաստատուած դատաւորական իշխանութիւն մը, ինչպէս է Կրօնական ժողովքն, եկեղեցական իրաւասութեան վերաբերեալ բաներու մէջ, անբաժնելի (կանոնաւոր) է, բայց եթէ նոյն Օրէնսդիր հեղինակութեան ձեռքով: Ըսելով Գօնը՝ Բէթե-սիօնէ. 307. 49: Գալ. Օրինակ. 87. Թեօդ. Փարիզ 1849:

2. Եկեղեցականաց քաղաքային յանցանք համար աշխարհային իշխանութեան իրաւասութեան վերաբերելը: Գալ. Օրինակ. Սիւր-Բուր. Բաշ. Սիւր. Ս. 307. 6: Նոյն պատգմ. Մեքսիկէ. Կան. իր. Մասն. Բ. Տիպ. 2. 443. Թ. 55, 58: Եւ՝ Նոլէլա Յոսեփէ, Անդ:

3. Մեքսիկէ. Կան. իր. Մասն. Բ. 443. Ե. 56:

4. Իրաւասութեան ու ձեռնհասութեան դէմ յանցանք ամեն քաղաքային օրէնք նախատես եղած է, և օրէնսդրութեան ընտելեանն ինքնին հակառակ է: Գալ. Օրինակ. Գօմ. Բէն. Գիւր. Գ. Գ. Բ. 443. Գ. 307. 127, 128: Ե. Գ. Գ. 443. Բ. 7. 307. 196, 197. և 443. Գ. 7. 307. 258, 259:

պահելու գիտաւորութիւն չունենալը կը յայտնէ: Բայց տարակոյս չկայ թէ, կ'ըսէ, ասանկ գիտաւորութիւն մը յայտնող ազգ մը նոյն կանոններն ընդունող ուրիշ ազգերուն վրէժխնդրութիւնն ու թշնամութիւնն իր վրայ հրաւիրելու վտանգին մէջ կ'ըլլայ:

Հարոյնայելի

Մեր Յարգոյ ընթերցողներուն ուրախութեամբ կը ծանուցանենք թէ մեր ազգային մամուլներն ասօրերս Հայ Օրագրութեան Վիլիկիա անունով նոր ամսօրեայ թերթ մ'ալ կը մատուցանեն: Նշեալ Ամսաթերթը որ Օսմանեան արքունի Բժշկական Դպրոցին աշակերտներէն Մանուէլ Բարունակ Իւթիւճեան հմուտ երիտասարդին խմբագրութիւնն է՝ արդարեւ մեր արդի Օրագրութեան նոր պայծառութիւն մը կը յաւելու անոր համար որ, յստակ ու կանոնաւոր լեզուէն զատ, կարեւոր ճիւղ մը իրեն նիւթ ընտրած է, այսինքն Բժշկական լայնածաւալ գիտութեան ժողովուրդին ընտանի ու խիստ ծանօթ ըլլալու արժանաւոր այլեւ այլ տեղեկութիւններ, մանաւանդ ան մասն որ սովորական անուամբ Առողջաբանութիւն կը կոչուի: Մեր նոր խմբագիրն իր թերթին մէջ արդի Բժշկականութեան ընտիր հեղինակները, քաջ բնագէտներ ու խորքնին բնախօսներ իր բաւական ընդարձակ ու ողջամիտ յօդուածներուն հաստատութեանը վկայուն կը կոչէ. և աս բանը խմբագրին հմուտութեանն ըստ մեզ յայտնի ապացոյց է:

Մենք մեծապէս ուրախ ենք որ մեր երիտասարդ գրագէտները մեղմով ու սակաւ սակաւ բանասիրական զուարճալիքներու յեղեղով գիրքէն գիտութեանց հաստատուն գեանքը կոխելու կը սկսին: Նոր դար մը պիտի ըլլայ մեզի համար արդարեւ, եթէ այսուհետեւ Բանասիրականին հետ անոր չափ և քիչ մ'ալ անկէ աւելի, գիտութեանց ծանր նիւթերուն հմուտութեանը թեակոխենք:

Վիլիկիայի ըրած գեղեցիկ ու գիպող ընտրութեանը վրայ ընդարձակ կը խօսե-

նիք, եթէ թերթերնու տարածութիւնը ներէր. մանաւանդ որ նոյն իսկ թերթն իր կարեւորութեամբն իրեն համար բաւական կը խօսի. միայն ռազմին ըսել բաւական ըլլայ թէ, Բժշկականութիւնը՝ մանաւանդ Բնախօսական ու Անդամազնական մասերովը Բնական գիտութեանց ան ճիւղն է որն որ ուղղակի նիւթական էսը, այն է նիւթական մարդը, ըսել է թէ ամէն մարդու համար անհատապէս ամէնէն սիրելի բանը, իրեն առարկայ ունի. իսկ Առողջաբանութիւնը գրեթէ նորագոյն ուսում մըն է, որն որ Բնախօսական ու Անդամազնական զննութիւններէ, և բնական աշխարհին մարդկային մարմնոյն տնտեսութեանը վրայ ըրած օգտակար կամ վնասակար ազդեցութիւններուն գիտողութիւններէն կ'առնէ, ու ան անտեսութեան և հեռաւապէս մարդկային կեանքին պահպանողական կանոնն է: Մեզի կ'երևի թէ Պ. Մանուէլ Բարունակ Իւթիւճեան աստեղութեան կէտէն ճամբայ ելած է. ուրեմն կ'ըսենք թէ Պ. Բարունակ իր և մեր Վիլիկիային համար գեղեցիկ նպատակ մ'ունի:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆԲ

ԵՒ

ՏՂԱՅՈՅ ՀԱՄԱՐ ԸՆՏԻՐ ԳՐԲՈՅԿՆԵՐ

ՍՂԱՅՈՅ ՀԱՄԱՐ ԸՆՏԻՐ ԳՐԲՈՅԿՆԵՐ	
1) Կառավարութիւն Նախնեաց	
Կապիւլ ի Փարիզ 1860	Գին ֆր. 4
Թուաբանութիւն Հ. Աճբրու-	
եայ ի Թէոդորայ 1860	" " 4
Սորբէ Գրոյ համաօգ պարս-	
թիւն, ի Թէոդորայ 1860	" " 1 50
Դասարան հայկալն Բանիւնց	
և Բ. Դասարան. Իւրաքանչիւր	
հասը զար զար ալ կը ծախուի,	
Կապիւլ ի Փարիզ 1860	" " 6
Կը ծախուի Ընթերցատեայ Ընկերութեան	
Գրատնտէսիւր, Սեփ Եէնի Խան, Թի- 6, և ուրիշ	
Հայ Գրականութեան շուկ:	

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏՆՕՐԻՆ ԱՆՔԻԱՀԻՐՃԵԱՆ

ՏՊԵԱԼ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ